

A megtérés szövegyomai

Mészöly Miklós: *Saulus*

Lénárt Tamás

I. A megtérés Mészöly Miklós 1968-as regényének elillanó középpontja, „az átélés enyészpontja”:¹ a cselekmény a damaszkuszi úton megszakad; ez fontos különbség a bibliai történethez képest. Egy kíséző kommentárjából tudomást szerzünk ugyan Saul megvakulásáról, az azt követő eseményekről azonban nem.

Többről van szó, mint a szcenikai feszültség fenntartását célzó elhagyásról, tömörítésről, amelyet a bibliai kontextus révén könnyen kiegészíthet az olvasó. Ez a szerkezeti mozzanat, ahogy azt a következőkben megpróbálom bemutatni, folyamatos feszültségben tartja Szent Pál bibliai és regénybeli történetének viszonyát; amint arra a regény újabb elemzői több oldalról is rávilágítottak.² Nem csak az újszövetségi parabola aktualizálásáról, újraírásáról van szó, hanem magáról a parabolisztikus olvasásmód, a „mitikus történet” megszólaltathatóságának lehetőségeiről, eredendő részlegességéről.

A regényzárlat következtében a történet, a pálfordulat-parabola íve, iránya módosul. Sem az nem világos, mi történik a Damaszkusz felé vezető úton, sem pedig a következők; így aztán maga a parabola tanulsága, értelme kérdőjeleződik meg. Igaz ez a tekintetben is, ha a pálfordulatot a bűnös élet feladásaként, a vétkes múlttal való meghasonulás szimbólumaként próbálnánk meg olvasni. Ugyanakkor, a regényszöveg belső logikáját szorosabban szem előtt tartva, ennél jelentősebb, mert alapvetőbb kérdésként merül fel, illetve marad homályban, hogy ki beszél, kihez tartozik a regény egyes szám első személyű elbeszélői szólama, vagyis hogy ki az, aki (időlegesen?) megvakul a damaszkuszi úton.

Nem véletlenül mutat rá Thomka Beáta rögtön, tanulmánya felütésében, hogy a főszereplő nevének címbe emelése „nem gyakori narratív megoldás” Mészölynél, akinek műveiben sokkal inkább az „elszemélytelenítő elbeszélői módozatok”³ uralkodnak. Ez a megállapítás akár tovább árnyalható, amennyiben a *Pontos történetek*... valóban leginkább valamiféle személytelen tárgyilagosságra törekvőnek nevezhető narrációja más Mészöly-regényekben igen összetett, mondhatni rafinált

¹ BALASSA Péter: „Passió és állathecc. Mészöly Miklós *Film-jéről és művészetéről*”, in Uő: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Budapest 1990. 37–105 (99).

² THOMKA Beáta: „A kívülvaló ember. Mészöly Miklós: *Saulus*”, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály — VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története III*. Gondolat, Budapest 2007. 573–583. (Vö. MÉSZÖLY Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Kalligram, Pozsony 1999. 74–75.)

³ Uo. 573.

elbeszélői konstrukciókba rendeződik, amelyek a személyesség és az antropomorfi-zálhatóság kérdéseire nagyon is ráirányítják az olvasó figyelmét. *Az atléta halála* látszólag világos, „valóságos” beszédhelyzete, amelyben a halott Őze Bálint életét kísérli meg élettársa egy életrajz formájában megírni, éppúgy problematizálja Hildi szerepét és lehetőségeit az élettörténet elmondását illetően,⁴ mint a *Film* többes szám első személyű narrátora, aki vagy akik esetében szintén kérdésessé válnak egyfelől a „történethez” való hozzáférés garanciái, másfelől, ezzel szoros összefüggésben, a „mi” szólam emberi mivoltának, emberi „alak(ok)ként” való megragadásának kérdései.⁵

Mindezek fényében kaphat különös hangsúlyt a pálfordulat eseménye, amely előtt mintegy megtorpan a regény narrációja: Saulus Pállá válása a bibliai példázatszerűsége túl egy identitáscserének a története, amelynek a személynév módosulása ad külön nyomatékot. Az identitásválság szerepe, az elbeszélői önazonosság kérdése újfent a bibliai történettől való eltérésben érhető tetten, amennyiben a megtérés eseményszerűsége árnyalódik: Mészöly regényének története alapján inkább egy folyamatos identitásválságról van szó, Saul útkereséséről, amelyet mintegy lezár a megvilágosodás. Vagyis kevésbé identitáscseréről, mint inkább egy folyamatról lenne szó, egyre mélyülő önazonosságválságról, amely mintegy kikényszeríti a fordulatot — ez azonban szigorúan véve már a regény terén kívülre esik. Mészöly narrátorát előjelek, reflexiók, rejtélyes és kevésbé rejtélyes utalások kísérik a damaszkuszi útra; e tekintetben a *Saulus* voltaképpen a megtéréshez vezető út regénye.

II. Amennyiben a megtérés eseménye Mészöly regényében elsősorban identitásválságként érhető, akkor ez mindenekelőtt a túlnyomórészt egyes szám első személyben megszólaló narrátor identitásának válsága. A látszólag egynemű elbeszélés mód ezzel kapcsolatban több kérdést is felvet. Saul személyes narrációja ugyanis Mészölynél korántsem ritkaságszámba menő, nehezen jellemezhető fokalizációval láttatja a cselekmény eseményeit. A látószög személyhez kötött, mégsem „belső”, amennyiben ezen az intim gondolatok, érzelmek jellegzetesen vallomásos közvetítését értjük; leginkább Saul cselekedeteiről, észleleteiről, elsődleges benyomásairól értesülünk, a motivációkra, a belső tépelődésre csak bizonyos jelekből következtethetünk. Mintha a narrátor gyakran külső tényezőkből, beszélgetőtársai viselkedéséből olvasná le saját reakcióit, így az elbeszélői szólam valódi „forrása” nehezen lokalizálható. A narráció nem bizonyos eseményeket mond el, hanem nyomokat olvas: jeleket észlel, majd megpróbál ezeknek értelmet tulajdonítani, ami rendre kudarcba fullad. Ez nemcsak a történet egészét határozza meg, amelyben Saul nyomozói tevékenysége szolgál az események háttérül, hanem a szöveg mikroszintjét is, például az első jelenetben:

⁴ DÁNÉL Mónika: „A másik megértésének (feminin) kudarca. Mészöly Miklós: *Az atléta halála*”, in BÓNUS Tibor — EISEMANN György — LŐRINCZ Csongor — SZIRÁK Péter (szerk.): *A hermeneutika vonzásában. Kulcsár Szabó Ernő 60. születésnapjára*. Ráció, Budapest 2010. 474–489.

⁵ LÉNÁRT Tamás: „A szó-kép probléma és a technikai médiumok. Fotográfia és irodalom”, *Alföld* LXI (2010/5) 97–107.

Mikor elhagytuk az egyik pusztai falut, véletlenül megbotlottam egy kőben, és felszakadt a sarum talpa. Semmiség volt, nem is törődtem volna vele, de Kedmahot nyugtalanná tette a lefegő csattogás, s ha szóltam hozzá, attól kezdve mindig mellém vagy mögém nézett. Még jókedvre is derített ezzel a jámbor gyanakvással.

– Csak a sarum csattog, Kedmah!

– Tudom — felelte. — De én már akkor is hallottam, mielőtt megbotlottál volna.

– Mert a szamarak patája is csattog.

Ezen úgy meglepődött, mintha zavarba akartam volna hozni.

– Azt nem hallom, azt megszoktam már — dörmögte.

Teli torokkal nevetni kezdtem. Szerettem volna, ha ő is velem együtt nevet, csak közben elfelejtettem változtatni a hangom magasságán, s ettől olyan lett a torkom, mintha kötelet húznék vele.⁶

Az apró baleset elbeszélése egy szempillantás alatt a gyanakvás, a félreértés, félre-csúsztott intenciók és magyarázat nélkül hagyott utalások légkörét hagyja maga után — anélkül is, hogy a regény egészének ismeretében tudnánk, hogy a kezdő jelenet valójában előreutalásként érthető, amennyiben a saru központi szerepet játszik a regény végi Istefanos-jelenetben.⁷

A nyomolvasás, a jelek értelmezhetősége nemcsak Saul regénybeli küldetése miatt létfontosságú, hanem minden esetben a történet elbeszélhetőségének, a narrátor és a narráció identitásának záloga is. A széteső, összefüggéseiben elbizonytalanodó elbeszélői szólam ön maga egységébe, emberi „alakként” való megragadhatóságába, vagy éppen — erősen leegyszerűsítve — a narrátor józan eszébe vetett olvasói bizalmat rengeti meg.

Mészöly regényét egy különös felütés vezeti be, amely nem illeszkedik a cselekmény többé-kevésbé követhető időrendi linearitásába. Mintha máshonnan szólna a bevezető, mint a regény többi része; mintegy emblémaszerűen áll a regény előtt, e tekintetben emlékeztetve arra a rövid szövegrészre, amely Mészöly *Magasiskola* című elbeszélését vezeti be.

Sokan csak nyárnak mondják, mi Thammuznak, Ábnak és Elulnak. Három hónapig tart. Három hónapig ugyanaz a fény tüzi a homokot, a sátorponyvákat, ugyanaz a hőség forgatja benned a gondolatot. De még a fele idő hátravan, amíg megjön a szüret. Nehéz kivárni. Nehéz türelmesnek lenni. Vagy alázat nincs bennem elég, vagy túlságosan is sok van. Siettetni Ábot, siettetni Elult, hogy minél előbb a széles kapuba állhassak, Ethanim kapujába, amelyiken a szüreti szamarak vonulnak át megrakodva... Nem alázat az is, hogy igyekszünk siettetni az időt, ami úgyis arra vár, hogy beteljesedjék? De a fele idő még hátravan. Másfél hónap. Majdnem annyi, mint a *chamsin*, ha megindul Egyiptom felől. Olyankor vörös az ég a homoktól, mint a szégyen. Mások azt mondják: „Megjött a déli szél.” Mi azt mondjuk: *chamsin*. S tudjuk, hogy ötven napig tart, s hogy olyan, mint a szégyen. Nyolc napig most távol voltam a várostól, s egyre jobban érzem, hogy közben történt valami velem. Vagy a várossal? Még mindig nem tudom pontosan. [...] ⁸

A leírás az első mondatától kezdve egy hasadás mentén halad, amelyet az első mondat megkülönböztetése indít, amelyben különválnak az „ők” és a „mi” nyelve; a meg-

⁶ MÉSZÖLY Miklós: *Saulus*, in Uő: *Regények*. Századvég, Budapest 1993. 167–283 (172–173).

⁷ Vö. uo. 264. (Saul felveszi a megkövezett Istefanos saruját.)

⁸ MÉSZÖLY (6. jz.) 169.

nevezés aktusa nyomatékosan a nyelvtől teszi függővé a dolgok megnevezését („mi” máshogy mondjuk, mint „ők”), amely, mivel a regény első mondatáról van szó, eleve megkérdőjelezi a hely, idő és események akadálymentes közvetíthetőségét. Vagyis, ha úgy tetszik, a hagyományos értelemben vett „regény” egyik elsődleges feladatát. A bevezető ezután első szám második személybe vált, önmagával kezd párbeszédbe, majd első személyben folytatja. Mindeközben egyfajta türelmetlenségről van szó, amely valaminek a bekövetkeztét, az idő „beteljesedését” siettetné, majd a déli szélről, amelyet a narrátor újra a „mi” közössége nevében *chamsinnak* nevez és a szegényhez hasonlítja. A különös hasonlatot talán az magyarázhatja, hogy az „én”, „te” és a „mi” között ingadozó, ily módon identitásában szinte helyhez köthetetlen elbeszélői hanggal párhuzamosan mintha a leírás fogalmi közegében megjelenne az a határvonal, amelyet az első mondat mi (én)–ők megkülönböztetése jelölt ki. A „szegény” ugyanis, amely váratlan szerepben, hasonlítóként bukkan elő, a korábbi „benned” forgatott „gondolat”, és még inkább az „alázat” képzetköréhez kapcsolódik, amennyiben elvont fogalmak, amelyek jellegzetesen az emberi bensőre, és annak külsőhöz, a környezetéhez való viszonyulására utalnak. Ezek a kifejezések ezért, s nem csak a teológiai, illetve etikai implikációik miatt tűnnek ki a regényt többé-kevésbé uraló, tárgyiasító, „személytelen” ábrázolásmódból. Az alázat és a szegény kijelöl egy embert, aki valamivel szemben alázatos, illetve valamit szégyell; a fogalmakban rejlő viszonyulás mintegy körülírja az egyént, akinek így éppen az alázata vagy szégyene alapozza meg identitását. Talán erre utal a hasonlat is; a forró szélnek, homokviharnak ellenálló ember is éppen az ellenszegülésben, a széllel szemben tapasztalhatja meg önmagát, önmaga határait; a szél érzete keltheti a szegényérzet benyomását.

Ekkor hangzik el, hogy „valami történt velem”; az elbeszélő azonban nem tudja biztosan, hogy benne vagy a városban ment végbe a történés. A történés, a változás a regény egyetlen „valódi” eseményét, a pálfordulatot idézi, előlegezi meg, amiként a bizonytalanság azt a dilemmát, amely Saul végigkíséri a regényben és ami bizonyos tekintetben a rabbi Abjatárral folytatott párbeszédék tétje is: nevezetesen, hogy a cselekedetek mennyiben vonhatók ki egy — szükségképp valamilyen autonómiával felruházott — „belső” ellenőrzése alól, illetve, másfelől, mennyire tehető egyetemessé a „külső” rend, a Törvény, hol az egyén helye a Törvény világában. „De hol ez az azonosság?” — teszi fel a kérdést valamivel később a szöveg, ezúttal az „áldozat” fogalma kapcsán, amely szintén az alázat és a szegény fogalomköréhez kapcsolható. Itt az „idegenekről” van szó, akik Jeruzsálemben tódulnak, „[h]ozzák a rongyaikat, az árnyékukat, a gyerekkorukat, vannak, akik lenyelik a szavak végét, az elamiták énekelnek, a médek nem tudnak énekelni, a pamfíliaiak göröggel keverik az arameust”⁹ és áldoznak a Nagytemplom előtt. „Kell az áldozat”, állítja a szöveg, az így elnyert azonosság azonban rögvést gyanússá válik, amint a külsőségekben megélt identitással szembeállíthatóvá válik egy „belső” identitás: hiába a szertartások követése, „mégse lehet a homlokuk mögé belátni”. Az ezt követő mondatok ezt, vagyis a „belső” hoz-

⁹ MÉSZÖLY (6. jz.) 170. A bekezdés további idézetei is uo.

záférhetetlenséget fejtik ki; nem lehet tudni, mi hajtja az idegeneket, a „saját félelmük megszállottsága” vagy a „szánalom”; vagyis motivációjuk csak az önmagukra irányuló vagy a mások felé nyitott figyelemre alapul. Itt megint figyelmen kívül hagyva a megfogalmazás erős erkölcsi implikációit, ez a megkülönböztetés az alázat, a szégyen és az áldozat után a szánalom fogalmát vezeti be, amely újra a belső (identitás) külső (környezet, mások) általi előfeltételezettségét hangsúlyozza.

A bevezető ettől a pontjától kezdve a már korábban szóba hozott találkozást írja le a koldussal. Az egyes szám második személyű szólam kettős értelmet nyer itt; egyfelől a szöveg önidézetbe fordul, az elbeszélői hang elválnak a beszélőtől, akinek immár csak a hangját halljuk, nem tudjuk, „mi van a homloka mögött”. Ezzel mintegy beteljesedik az elbeszélésben a korábbi megállapítás, miszerint „[t]e sem vagy ugyanaz”. Másfelől szóba elegyed a koldussal, miáltal a második személy megszólító gesztusa „valóságos” párbeszéddé alakul. A koldus az elbeszélő nyelvjárást beszéli, a gyerekkorára emlékezteti; önmagára ismer benne: „tetten kell érnie önmagát” benne, pillantásában „igazolást keres” önmagaságára.¹⁰ Ez a pillantás, mint megtudjuk, üres; a beszélő ebben az ürességben, a kívülről rá vetett tekintetben keresi identitását. A koldus alakjában tehát egyfelől testet ölt az az ismerős-idegen Másik, aki mintha eddig is meghatározta volna a bevezető megszólalásmódját, másfelől, a regény zárlatának ismeretében a koldus akár Saul damaszkuszi út utáni önmaga is lehet, akinek a pillantása nem zavarodik meg; a világra vetett tekintet elbizonytalanodását a vak „belső” látása és nyugalma váltja fel. Az öreg tehát egyesíti az önmagaság tapasztalatának két oldalát, a „tettenérést”,¹¹ amikor a beszélő önmagát fedezi fel a Másikban, és az „igazolást”, amikor a Másik, mintegy kívülről szavatolja, nyugtázza, elismeri a beszélő identitását. Ha úgy tetszik, a koldus „visszanéz”¹² az elbeszélőre, ami khiasztikus szimmetriába rendezi a tekinteteket,¹³ amelyek kereszteződésében, ennek a kereszteződésnek a felvillanó lehetőségében ismerhet az elbeszélő önmagára.

A *Saulus* tehát, amint erre talán a bevezető szövegrész tüzetesebb olvasata is rámutatott, Pál megtérésének történetében az identitás, az identitás megjeleníthetőségének aporetikus szerkezetét „éri tetten”: Saul úgy lelheti meg az önmagához vezető utat, hogy felszámolja (korábbi) önmagát; a megvilágosodás egyben vakságot is hoz.

Mészöly regénye ezek alapján nem elsősorban „aktualizálja” Pál apostol történetét, vagyis nem, illetve nem közvetlenül a mindenkori jelen megértéséhez kíván hozzáférni a bibliai történet megelevenítésével. Azzal, hogy mintegy feleleveníti, egyes regényszereplők szájába adja¹⁴ és főhősének alakján keresztül vizsgálja a páli levelek té-

¹⁰ Uo. 170–171.

¹¹ A tettenérés mészölyi fogalmához vö. BALASSA (1. jz.) 101–104.

¹² BALASSA (1. jz.) 73.

¹³ SÁGHY Miklós: „A narrátor teste. Az emberi testek kiazmatikus viszonyának szerepe Mészöly Miklós *Film* című regényében”, *Jelenkor* L (2007/4) 428–438.

¹⁴ A regény Biblia-intertextusaival legrészletesebben THOMKA Beáta idézett tanulmánya foglalkozik (2. jz.). A *Saulus* azonban a szövegszerű egyezéseken túl, több ponton, összetettebben kapcsolódik a Biblia szövegéhez, mindenekelőtt természetesen Szent Pál leveleihez.

teleit, tulajdonképpen az apostoli szöveget olvassa újra,¹⁵ még hozzá leginkább azoknak a szubjektumelméleti implikációknak keres nyelvet, amelyeket az új és legújabb kori filozófia¹⁶ is újra és újra vizsgálódásának tárgyává tett a levelek kapcsán.

III. Alain Badiou nemrég megjelent könyve Pált az „egyetemeség antifilozofikus teoretikusaként”¹⁷ méltatja, amennyiben írásai az egyetemes igazsághoz való hozzáférés lehetőségét teremtik meg, amelynek feltétele egy „egyetemes szubjektum”, egy önazonosságát egyetemes elvekből (úgy is mint hit, remény és szeretet) eredeztető szubjektum kinyilatkoztatása: „a teljességgel aleatorikus beavatkozás a damaszkuszi úton az »én vagyok«-ot mint olyant hívja elő”¹⁸ — ezek azok az „iszonyú szavak”, amelyeket Mészöly regényének elbeszélője (nem véletlenül) nem mond ki, hanem az „áruló rabbinak”, vagyis Jézusnak tulajdonít.¹⁹ Ez az „aleatorikus” mozzanat Pál leveleiben, amelyet szembehelyez a megjósolható és részleges, ezért megszámlálható és ellenőrizhető Törvény ökonómiájával,²⁰ lényegét tekintve performatív szerkezetű: „Pál alapelve, amely az egyetemessítő szubjektum identitásának az egyetemességben való feloldása, úgy gondolja el az Ugyanazt, mint amit el kell érni, még ha ez magában foglalja is, amikor szükséges, önnön alteritásunknak megmásítását.”²¹ A *Saulus* elbeszélői nyelve ezt a folyamatszerűséget érzékelteti, amikor egy egységes narrátori szerep, a homogén elbeszélői szubjektum helyett ennek töredékességét és törekenységét, az egység keresését viszi színre. A regény szólama így voltaképpen megnyitja a megtérés mint esemény lehetőségét,²² vagy pontosabban igényét. Mészöly szövege ezzel nem csak a páli hagyomány filozófiai implikációit veszi fontolóra, hanem a megtérés performativitásának, eseményszerűségének nyelvi-narratológiai eredetére (keretére és következményeire) is ráirányítja a figyelmet. Saul útja a pálfordulatig ebben az értelemben egy nyelv keresésének története, amely szóhoz juttatja, megszólaltatja az ént, és ezáltal teremti meg az önazonosság lehetőségét.

¹⁵ Nietzsche hangsúlyozza, hogy „másfél évezreden” át nem volt olyan, aki „valóban olvasta” volna Pál leveleit. Vö. Friedrich Wilhelm NIETZSCHE (ford. Óvári Csaba): *Hajnalpír*. Attraktor, Máriabesnyő — Gödöllő 2009. 41. [68].

¹⁶ Ehhez vö. Alain BADIOU (ford. Ray Brassier): *Saint Paul. The Foundation of Universalism*. Stanford University Press, Stanford 2003. 5. Magyarul (ford. Csordás Gábor): *Szent Pál. Az egyetemesség apostola*. Typotex Kiadó, Budapest 2012. (Radikális gondolkodók)

¹⁷ Uo. 108.

¹⁸ Uo. 17.

¹⁹ MÉSZÖLY (6. jz.) 190. Vö. továbbá MÉSZÖLY (2. jz.) 107.

²⁰ BADIOU (16. jz.) 76. Badiou a Törvény működését élet és halál szimmetriája kapcsán khiasztikusnak nevezi, amelyet éppen a feltámadás elve bont meg a páli levelekben, vö. uo. 85. A Törvény badioui értelmezéséhez ld. Mészöly *Biblia — bibliák* c. esszéjét, amely a Szentírásból éppen bizonyos logikus, „igazolható struktúrákat” alásó „nyitottságot”, és ezért életszerűséget olvas ki. Vö. MÉSZÖLY Miklós: *Biblia — bibliák*, in UÓ: *A pille magánya*. Jelenkor, Pécs 2006. 103–109 (105).

²¹ BADIOU (16. jz.) 110.

²² Vö. MÉSZÖLY (20. jz.) 108.